

Stanisław KORENIK*

SYTUACJA MAŁYCH MIAST W GOSPODARCE DOLNEGO ŚLĄSKA

THE SITUATION OF SMALL TOWNS IN THE ECONOMY OF LOWER SILESIA

DOI: 10.25167/sm.964

ABSTRAKT: W dotychczasowym rozwoju regionu dolnośląskiego istotną rolę odegrały małe miasta. Jednak przełom wieków, a także 17 lat nowego wieku w większości z nich przyniósł pogorszenie sytuacji w stosunku do średniej regionu. Zarówno potencjał demograficzny, jak i ekonomiczny tych elementów struktury osadniczej regionu jest wykorzystany na niezadowalającym poziomie. Okres transformacji zapoczątkowany w 1989 r. jeszcze pogłębił występujące w nich trudności, a absorpcja funduszy UE nie zmieniła znacząco ich położenia gospodarczego. Okazuje się jednak, że małe miasta, które posiadają jasno określoną funkcję ekonomiczną są miejscem realizacji dużych przedsięwzięć polityki regionalnej a położone w zasięgu oddziaływania dużych miast funkcjonują w ujęciu gospodarczym znacznie lepiej niż pozostałe.

SŁOWA KLUCZOWE: małe miasta, sieć osadnicza, rozwój regionalny i lokalny

ABSTRACT: Small towns have played a significant role in the development of Lower Silesian region so far. However, the turn of the centuries and 17 years of the new century have brought on a worsening of the situation of most of the small towns in relation to the region's average. The demographic and economic potential of these elements of the settlement structure of the region is used at an unsatisfactory level. The period of transformation, initiated in 1989, further aggravated the difficulties encountered in these towns and the absorption of EU funds did not significantly change their economic situation. Nevertheless, it turns out that small towns which have a clearly defined economic function are places where large-scale regional policy projects are implemented and, being located within the range of influence of large cities, operate – in economic terms – much better than others.

KEY WORDS: small towns, settlement network, regional and local development

Wprowadzenie

Miasto jako kolebka cywilizacji a równocześnie jako jej wytwór, towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. W procesie rozwoju ludzkości miasta odgrywały istotną rolę – były miejscem powstawania nowych idei, a równocześnie kumulacji zdarzeń kluczo-

* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Administracji Samorządowej, e-mail: stanislaw.korenik@ue.wroc.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7629-0484>.

wych dla dalszego rozwoju. Ulegały poważnym przekształceniom, dostosowując się do oczekiwań ich mieszkańców tak, że same wymuszały określone postawy i zachowania. W efekcie rozwój ludzkiej cywilizacji to rozwój miast. Niewątpliwie jednymi z ważniejszych powodów powstawania miast były i są czynniki ekonomiczne. Wzrastający podział pracy i postępująca specjalizacja stanowiły trwałą podstawę funkcjonowania miast. Brak tych elementów prowadził do ich upadku.

Obecnie, jak wskazuje się w literaturze, mimo różnorodnych odkryć i rozwiązań ułatwiających komunikowanie i transport, rola miast wzrasta (Glaeser 2012, 1). Przejawia się ona nie tylko wzrostem liczby mieszkańców, ale też rozlewaniem się miejskiego stylu życia, szeroko poza granice miast. Miasto podporządkowuje sobie i przekształca w tym procesie coraz większe obszary. Przestało być zamkniętym elementem przestrzennym, otwierając się coraz bardziej na otoczenie. Stało się w efekcie ważnym elementem struktury społeczno-gospodarczej, odgrywającym znaczącą rolę w kształtowaniu relacji społeczno-ekonomicznych w przestrzeni. Zjawiska te oceniane są różnie i przeciwstawia się je często ruralizmowi, jednak bez względu na stosunek do nich, są one obiektywne i niewątpliwie wyznaczają nowe oblicze urbanizacji w kolejnej fazie rozwoju cywilizacyjnego. Procesy te wzmacnia to, co miało przyczynić się do ograniczenia roli miast, czyli rozwój branż cyfrowych i wzrost ich znaczenia we wszystkich dziedzinach życia. W dobie powszechnie występującego procesu urbanizacji i tworzenia się nowych różnorodnych form osadniczych, zacierają się różnice między miastem a wsią, co oznacza, że tradycyjnie pojmowane miasto traci w praktyce pierwotny sens (Regulski 1982, 11). Dynamiczny rozwój społeczno-gospodarczy, który w ostatnich latach dodatkowo ulega intensyfikacji, przy ograniczonej możliwości jego programowania i predykcji wywołuje pojawianie się nowych relacji między poszczególnymi elementami miasta oraz jego otoczenia. Istotne przy tym jest powszechne występowanie sprzężenia zwrotnego powodujące, że żaden z elementów uczestniczących w tym procesie nie pozostaje taki sam (Domański 2002, 127). W świetle tych spostrzeżeń należy stwierdzić, że obecnie nie można jednoznacznie ustalić, gdzie kończy się miasto i jakie są jego granice oddziaływania. Jest to wynikiem rozlewania się miejskiego stylu życia. Można wręcz stwierdzić, że nowa gospodarka, przejawiająca się dominacją elastycznych, przy tym horyzontalnych powiązań, objawiająca się postępującą globalizacją oraz materializująca się w artefaktach Internetu, doprowadziła do zaniku wiejskiego stylu życia. Na początku XXI w. zanika więc wiejski styl życia, wiejska odrębność, specyfika, ale nie znika wieś; poddając się „urokowi” miejskiego stylu życia, wieś się urbanizuje, stając się przedłużeniem miasta. W tych warunkach granice miast zaczynają być coraz bardziej umowne (Korenik i Korenik 2017). Równocześnie miasto współczesne znajduje się w stanie nierównowagi. Można stwierdzić, że każdy stan rozwoju miasta jest tylko okresem przejściowym, stąd też występuje w nim proces ustawicznej sukcesji (Ptaszyńska-Wołoszkowicz 1984, 11).

Reasumując, należy wskazać, że fenomen gwałtownego rozwoju urbanizacji w XXI w. jest tłumaczony na wiele sposobów w zależności od przyjętych kryteriów. Nie wyjaśnia jednak tego do końca ani postępująca cyfryzacja współczesnej gospodarki, ani też rozwijająca się globalizacja. Co do pewników, to większość poglądów jest zgodna:

przegranymi w tych przekształceniach stają się małe miasta. Narastająca inkluzyjność współczesnego świata negatywnie odciska się na tych miejscowościach, które w skali lokalnej w przeszłości odgrywały kluczową rolę. Obecnie wiele funkcji tych lokalnych centrów zanika, inne zaś przejmowane są przez duże ośrodki miejskie przekształcające się w metropole. Równocześnie, dzięki cyfryzacji (wirtualizacji), znaczna część tych funkcji podlega „atomizacji” i zaczyna być realizowana w mniejszej skali, np. poszczególnych osad, wsi, czy nawet gospodarstw domowych. Szczególnie duże zagrożenie dla małych miast stanowią olbrzymie ośrodki miejskie przekształcające się w metropole. W ich funkcjonowaniu występuje efekt „wampiryzacji”, czyli wysysania zasobów z otoczenia. Większość autorów zgodna jest, że wiek XXI, a przynajmniej jego pierwsza połowa, to wiek dużych, nowoczesnych metropolii (Kudłacz 2011). Współczesne zjawisko metropolizacji można uznać za kolejną, nową, szeroko rozprzestrzeniającą się, jakościowo wyższą oraz charakteryzującą się dużą dynamiką rozwoju, fazę urbanizacji, której siłą napędową stanowią procesy globalizacji oraz szybki rozwój cywilizacji cyfrowej.

Celem artykułu jest określenie miejsca i roli małych miast w gospodarce województwa dolnośląskiego.

Charakterystyka systemu osadniczego Dolnego Śląska ze szczególnym uwzględnieniem miast

Jednym z regionów Polski o wysokim poziomie urbanizacji w skali kraju jest Dolny Śląsk, gdzie w miastach zamieszkuje około 69,4% ogółu ludności (jednak wskaźnik ten w ostatnich latach powoli się obniża, w 1998 r. wynosił on 71,6%, a w 2002 r. 71,3%), czyli ponad 2 mln osób. Dokonując ogólnej charakterystyki systemu osadniczego tego regionu, należy wskazać, że jest on dobrze rozwinięty, hierarchiczny, reprezentowany przez dużą sieć miast o zróżnicowanej wielkości, posiada rozbudowaną sieć połączeń oraz wyraźnie ukształtowane centrum, którym jest miasto Wrocław (Korenik 2009). W regionie znajduje się 91 miast, z czego 54 (59%) to miasta o wielkości poniżej 10 tys. mieszkańców. Przestrzenna lokalizacja ośrodków miejskich w regionie odpowiada pasmom aktywności gospodarczej, jakimi są zagłębie sudeckie, worek turosszowski, legnicko-głogowski okręg przemysłowy oraz aglomeracja wrocławska.

Diagnostując strukturę osadniczą regionu, należy przede wszystkim podkreślić, że jest ona zdywersyfikowana. Jest to wynikiem wieloletnich procesów społeczno-gospodarczych zachodzących na obszarze regionu i towarzyszącego im procesu osadniczego. Najwięcej, bo prawie 25% ludności miejskiej regionu, zamieszkuje miasta w przedziale od 10 do 100 tys. mieszkańców. Dokonując oceny rozwoju miast, należy zwrócić uwagę na czynnik demograficzny, a oceny te powinny być formułowane na podstawie długoletnich okresów, co ukazuje tabela 1.

Z powyższego zestawienia wynika, że w porównaniu z rokiem 1977 w analizowanym okresie znacznie wzrosła, a następnie uległa obniżeniu liczba mieszkańców miast z przedziału od 5 do 10 tys. Należy przy tym pamiętać, że wiele miast z tego przedziału po 1999 r. uzyskało status miast powiatowych.

Tabela 1

Liczba miast i mieszkańców w miastach Dolnego Śląska w wybranych latach

Wielkość miasta ze względu na liczbę mieszkańców	Liczba miast					Ludność w miastach w tys. osób				
	1977*	1982*	1991*	2002	2017	1977*	1982*	1991*	2002	2017
Poniżej 5 000	16	21	18	21	26	61,3	74,7	62,3	69,6	88,2
5 000–10 000	29	26	29	30	28	194,1	107,3	193,9	203,3	188,0
10 000–20 000	19	17	17	15	18	199,6	233,7	236,1	211,7	245,2
20 000–50 000	9	10	13	13	12	381,8	330,6	397,7	379,2	343,4
50 000–100 000	4	5	4	4	4	278,3	367,7	312,3	298,4	278,8
100 000–200 000	1	1	2	2	2	129,8	135,7	246,2	236,6	213,9
Powyżej 200 000	1	1	1	1	1	592,5	627,1	643,2	639,2	638,6
Ogółem	79	81	84	86	91	1 837,4	1 876,8	2 091,7	2 038,0	1 996,1

* Bez powiatu górowskiego, Sycowa i Twardogóry.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://wroclaw.stat.gov.pl/>). Dostęp: 12.09.2019).

O znaczeniu ekonomicznym miast Dolnego Śląska świadczy fakt, że na koniec 2017 r. skupiały one ponad 86% wszystkich pracujących w regionie. Analizując aktywność gospodarczą w poszczególnych grupach miast, należy stwierdzić, że była ona różna, o czym świadczą dane zawarte w tabeli 2.

Tabela 2

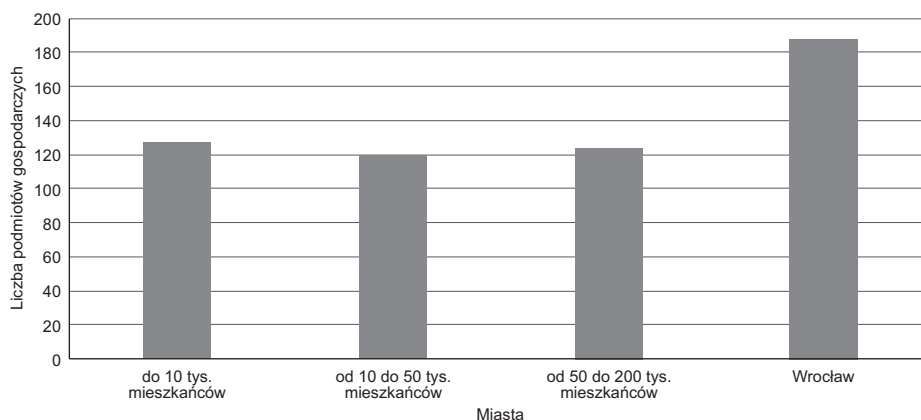
Liczba podmiotów gospodarczych w poszczególnych grupach miast w wybranych latach

Wielkość miasta ze względu na liczbę mieszkańców	Lata		
	1998	2002	2017
Do 10 tys.	24 295	25 139	35 292
10 000–50 000	49 180	45 893	70 689
50 000–200 000	56 538	65 153	62 300
Wrocław	85 894	93 053	120 203

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://wroclaw.stat.gov.pl/>). Dostęp: 12.09.2019).

Powyższe zestawienie wskazuje na dość niską aktywność gospodarczą w miastach małych oraz znaczny wzrost aktywności w miastach średnich i największych. Należy jednak pamiętać, że aktywność ta jest także znacznie zróżnicowana przestrzennie. Szczególnie dużo podmiotów działa w miastach znajdujących się w zasięgu oddziaływania Wrocławia (np. Środa Śląska, Oborniki Śląskie), natomiast można wyróżnić także miejscowości peryferyjne o małej aktywności, np. Lubawka.

Rycina 1 wskazuje, że w odniesieniu do liczby mieszkańców, liczba podmiotów w miastach regionu poszczególnej wielkości jest porównywalna. Stwierdzenie to nie dotyczy Wrocławia, w którym prezentowany wskaźnik jest prawie o 1/4 większy.

Ryc. 1. Liczba podmiotów gospodarczych w rejestrze REGON w 2017 r. na 1000 mieszkańców

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://wroclaw.stat.gov.pl/>). Dostęp: 12.09.2019).

Podsumowując dotychczasowe rozważania, można stwierdzić, że układ osadniczy w regionie jest prawidłowo ukształtowany. Ma on policentryczny charakter z wyraźną dominacją ośrodka centralnego. Do jego podstawowych wad należy zaliczyć znacznie posuniętą fragmentaryzację i enklawowość. Poszczególne ośrodki miejskie, zwłaszcza małe i średnie, mają wyłącznie znaczenie lokalne, ewentualnie subregionalne, jednak nie mają dużego znaczenia w gospodarce regionu. Sama sieć osadnicza jest bardzo zróżnicowana pod względem zarówno wielkości, jak i przestrzeni. W ostatnich latach można zaobserwować nasilenie procesów jej przekształceń polegających m.in. na wzroście znaczenia układu metropolitalnego Wrocławia oraz obszaru zurbanizowanego w okolicach Jeleniej Góry. Mimo tych tendencji małe miasta są istotnym elementem przestrzeni społeczno-ekonomicznej regionu. Jednak aby utrzymać ich pozycję, konieczne wydają się przedsięwzięcia dotyczące dywersyfikacji procesu rozwoju w przestrzeni regionu, czyli nadanie mu wymiaru przestrzennego.

Małe miasta w gospodarce regionu

Aby dokonać oceny sytuacji małych miast (założono, że małe miasto liczy do 10 tys. mieszkańców) przyjęto uproszczony wskaźnik ekonomiczny, do którego wyliczenia wykorzystano:

- liczbę pracujących na 1000 mieszkańców,
- liczbę podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców,
- dochód własny budżetów gmin na jednego mieszkańca.

Wielkości te poddano standaryzacji, następnie otrzymanym wynikom nadano jednakową wagę i wyliczono syntetyczny wskaźnik dla 52 miast regionu, których liczba ludności w 2017 r. nie przekraczała 10 tys. mieszkańców, a do tego w 2002 r. miały status miasta. Wyliczono też taki sam wskaźnik dla całego regionu i przyjęto go jako 100% (wzorzec). Przeanalizowano dane z dwóch lat: 2002 i 2017 (odstęp 15 lat, w których dokonano przełomowych zmian w gospodarce naszego kraju po integracji z UE wydaje się adekwatny). Wyliczony średni wskaźnik dla wszystkich małych miast regionu w 2002 r. wyniósł 82,1%, a w 2017 r. 85,4%, co świadczy o utrzymującej się niskiej pozycji małych miast w gospodarce regionu względem przyjętego poziomu bazowego. Należy jednak podkreślić, że wskaźnik ten przyjmował różne wielkości w poszczególnych miastach. W kolejnych zestawieniach tabelarycznych miasta pogrupowano według pozycji w stosunku do wskaźnika średniego dla miast i regionu. W poniższej tabeli ujęto miasta, które uplasowały się poniżej wartości 85,5% w 2017 r., jest to ponad 61% wszystkich badanych miast. Co ciekawe, także w 2002 r. analizowane wielkości w tych miastach kształtowały się poniżej średniej dla całej próby. Równocześnie znaczna ich część poprawiła swoje wyniki. W niektórych jednak, np. w Głuszycy czy Złotym Stoku, uległy one pogorszeniu.

Tabela 3

Miasta, w których analizowany wskaźnik nie przekroczył 85,5%
średniej regionu w 2017 r.

Lp.	Miasto	Wartość wskaźnika w 2002 r. (%)	Wartość wskaźnika w 2017 r. (%)
1	Bardo	64	72,4
2	Bierutów	57	64,4
3	Bolków	60	55,7
4	Chocianów	67	70,2
5	Głuszycza	77	56,7
6	Gryfów Śląski	57	60,6
7	Jaworzyna Śląska	72	73,0
8	Lądek-Zdrój	70	71,6
9	Leśna	58	54,0
10	Lubawka	50	57,3
11	Lubomierz	40	47,8
12	Lwówek Śląski	75	73,4
13	Mieroszów	69	81,5
14	Międzybórz	69	77,2
15	Międzylesie	52	57,8
16	Mirsk	45	64,5
17	Niemcza	57	60,7
18	Pieńsk	61	66,3

Tabela 3 cd.

Lp.	Miasto	Wartość wskaźnika w 2002 r. (%)	Wartość wskaźnika w 2017 r. (%)
19	Piława Górna	48	57,7
20	Prusice	57	82,3
21	Przemków	58	56,4
22	Radków	39	85,4
23	Świerzawa	55	58,8
24	Wąsosz	65	68,6
25	Węgliniec	76	67,8
26	Wiązów	56	70,6
27	Wleń	54	58,8
28	Wojcieszów	63	77,4
29	Zawidów	60	70,7
30	Ziębice	59	63,3
31	Złoty Stok	62	54,1
32	Żmigród	57	80,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://wroclaw.stat.gov.pl/>). Dostęp: 12.09.2019).

W kolejnej tabeli ujęto miasta, w których wskaźnik był większy niż średnia dla całej próby, ale niższa niż dla regionu. Do miast o tym wskaźniku, czyli o średniej pozycji w gospodarce regionu, należy 5 miast. W dużej mierze są to miasta o charakterze przemysłowym, jak np. Nowogrodzic położony w podstrefie Kamiennogórskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Małej Przedsiębiorczości oraz stanowiący zaplecze dla Wrocławia. Miasta te stanowią niecałe 10% badanej próby.

Tabela 4

Miasta, w których analizowany wskaźnik zawierał się w przedziale 85,5–100% średniej regionu

Lp.	Miasto	Wartość wskaźnika w 2002 r. (%)	Wartość wskaźnika w 2017 r. (%)
1	Nowogrodzic	56	85,6
2	Oborniki Śląskie	78	91,3
3	Prochowice	92	91,6
4	Sobótka	86	95,2
5	Twardogóra	86	94,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://wroclaw.stat.gov.pl/>). Dostęp: 12.09.2019).

Ostatnia tabela obejmuje miasta, w których wyliczony wskaźnik w 2017 r. był wyższy niż średnia dla regionu (w niektórych przypadkach znacznie, np. w Karpaczu wynosi ponad 243%). Miast tych jest zdecydowanie mniej niż w pierwszej grupie, bo tylko 11 (21%). Są to miasta, które mają ukształtowaną określoną funkcję gospodarczą (często o charakterze nie tylko endogenicznym, ale też unikatowym), najczęściej uzdrowiskową albo wypoczynkową, znajdują się w bezpośrednim otoczeniu Wrocławia lub (np. Żarów) w podstrefie specjalnej strefy ekonomicznej.

Tabela 5

Miasta, w których analizowany wskaźnik przekroczył 100% średniej regionu w 2017 r.

Lp.	Miasto	Wartość wskaźnika w 2002 r. (%)	Wartość wskaźnika w 2017 r. (%)
1	Duszniki-Zdrój	105	100,0
2	Karpacz	159,4	243,7
3	Kąty Wrocławskie	107	156,3
4	Piechowice	85	102,5
5	Polanica-Zdrój	137	126,3
6	Siechnice	114	137,6
7	Szczawno-Zdrój	233	138,9
8	Szklarska Poręba	127	181,5
9	Środa Śląska	119	115,2
10	Świeradów-Zdrój	99	165,3
11	Żarów	64	112,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://wroclaw.stat.gov.pl/>. Dostęp: 12.09.2019).

Zakończenie

Podsumowując powyższe uwagi, należy stwierdzić, że znaczenie miast małych w regionie jest zróżnicowane w zależności od funkcji i położenia. Znaczna ich część wykazuje gorszy stan w zakresie przyjętych wartości niż cała gospodarka regionu. Tylko 11 spośród nich osiągnęło lepszy wynik, przy czym w większości jest to zasługa funkcji historycznych kształtowanych od XIX w. Dodatkowo należy podkreślić, że w ciągu 15 lat zasadniczo nie zmieniła się pozycja poszczególnych miast. Mimo znacznego napływu środków unijnych nie zaobserwowano w zakresie analizowanych wielkości wyrównywania się poziomu rozwoju w przestrzeni regionu. Jest to o tyle istotne, że w nowym okresie programowania UE (2021–2027) Dolny Śląsk będzie traktowany jako region przejściowy, gdyż przekroczył 75% średniej PKB *per capita* dla UE. Oznacza to zdecydowane ograniczenie napływu środków z funduszy unijnych. Jak wskazują

przeprowadzone badania, tylko miasta, w których w ostatnich 15 latach dokonano znaczącej interwencji instrumentów polityki regionalnej, np. zlokalizowano podstrefy SSE, znacząco polepszyły swoją pozycję. Dodatkowo można oczekiwać, że ta zależność się utrzyma, co przy braku aktywnej polityki regionalnej wpłynie niekorzystnie na funkcjonowanie większości małych ośrodków miejskich, szczególnie na tzw. miasta poprzemysłowe na Przedgórzu Sudeckim (Korenik 2017). Właśnie dlatego w przyszłych działaniach dotyczących kształtowania rozwoju regionalnego należy zdecydowanie ograniczyć ich marginalizację i je zrewitalizować, gdyż dobrze rozwinięta struktura osadnicza regionu jest jego atutem.

Bibliografia

- Domański, Ryszard. 2002. *Gospodarka przestrzenna*. Warszawa: PWN.
- Glaeser, Edward L. 2012. *Triumph of the city*. London: Penguin Books.
- Korenik, Alicja i Stanisław Korenik. 2017. Rozwój metropolii jako przejaw postępującego procesu urbanizacji. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 467, 47–56.
- Korenik, Stanisław. 2009. Miejsce aglomeracji wrocławskiej w przekształcaniach systemu osadniczego regionu. W: *Kreatywne miasta i aglomeracje. Studia przypadków*, red. Andrzej Klasik. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, 103–115.
- Korenik, Stanisław. 2017. Procesy rozwoju gospodarczego w przestrzeni Dolnego Śląska – wybrane problemy. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 490, 11–20.
- Kudłacz, Michał. 2011. Rola metropolii w rozwoju regionalnym. Podstawowe założenia w ujęciu teoretycznym. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 869, 47–64.
- Ptaszyńska-Wołoczkowicz, Maria. 1984. Miasto jako system – próba identyfikacji problemu. W: *Miasto i jego władze. Studia na ekonomiczną teorię rozwoju miast*, red. Jerzy Regulski. Wrocław: Ossolineum.
- Regulski, Jerzy. 1982. *Ekonomika miasta*. Warszawa: PWE.